
BOEKBESPREKINGEN

BOEKBESPREKINGEN

Marc SLORS, *Dat had je gedacht! Brein, bewustzijn en vrije wil in filosofisch perspectief*. Amsterdam: Boom, 2012, 201 p. (18,90 euro)

Het onderzoek van neurowetenschappers als Dick Swaab (*Wij zijn ons brein*, Amsterdam: Contact, 2010) en Victor Lamme (*De vrije wil bestaat niet*, Amsterdam, Bakker, 2010) lijkt de afwezigheid van de vrije wil aan te tonen, of althans de twijfel die hierover al bestond te vergroten. De interpretaties die ze aan hun onderzoeksresultaten geven, kunnen op kritiek rekenen van verscheidene

BOEKBESPREKINGEN

filosofen, zoals recentelijk Bert Keizer (*Waar blijft de ziel?*, Rotterdam, Lemniscaat, 2012). Met *Dat bad je gedacht!* benadert Marc Slors de kwestie vanuit een interessante invalshoek.

De auteur merkt om te beginnen terecht op dat het begrip ‘vrije wil’ vaag en ambigu is (pp. 13, 30). Bovendien acht hij de gebruikelijke benadering irrelevant: of iemands handelen gedetermineerd is – wat veelal als een cruciale kwestie wordt beschouwd – is niet bepalend: ‘Los van de vraag of de wereld gedetermineerd is en of dat wel of niet met zich meebrengt dat we echte keuzevrijheid hebben, handelen we pas uit vrije wil als de intentie of de beslissing om te handelen ook echt onze eigen intentie of beslissing is.’ (p. 39). Van de twee voorwaarden die veelal worden gegeven voor het bestaan van een vrije wil – er moeten minimaal twee opties zijn en er moet sprake zijn van een *eigen* keuze – wordt dan ook alleen de tweede gedetailleerd onderzocht.

De eigen intentie is dan ook het centrale onderwerp van het boek. Waar het feit dat de bewuste intentie van een handeling zich pas presenteert *nadat* de basis voor de handeling in het onbewuste is ontstaan (het bereidheidspotentiaal) voor sommigen een aanwijzing vormt dat er geen vrije wil bestaat, is juist het onbewuste voor Slors een belangrijk aandachtspunt. (Hij voert overigens aan dat dit proces – aanzienlijk – gecompliceerder is, zeker als dit op de lange termijn wordt beschouwd.) In een passage in hoofdstuk 7 (pp. 155, 156) illustreert de auteur zijn positie door aan te geven hoe het beschrijven van hersenprocessen slechts één aspect van menselijk gedrag is; als de persoon zelf zijn handeling (achteraf) interpreteert, kan hij ontdekken dat deze ‘bij hem past’ (vgl. p. 95). De auteur neemt zo een gebalanceerde positie in, door zowel het neurowetenschappelijk onderzoek als de dagelijkse ervaringen serieus te nemen en beide een plaats te geven in zijn analyse.

Een van de voornaamste problemen is dat onduidelijk blijft waardoor de identiteit wordt geconstitueerd. De auteur lijkt in te stemmen met een onderscheid zoals dat van Harry Frankfurt, tussen datgene wat de identiteit vormt en externe elementen (p. 108), getuige zijn voorbeeld van de kleptomane die – door een dwang, kennelijk een extern element – niet zelf wil handelen (p. 102). Niet alleen is er kennelijk een zelf dat te onderscheiden valt van externe elementen, dit zelf wordt ook verondersteld bestendig te zijn (‘Afhankelijk van wanneer je het “ik” laat beginnen besta ik op dit moment al zo’n zesenvertig jaar.’ (p. 90)). Is het niet overtuigender om te stellen dat het zelf, aangenomen dat het bestaat, geleidelijk verandert, zo geleidelijk dat het proces soms niet eens merkbaar is (en waarbij ten slotte wellicht een geheel nieuw ‘zelf’ ontstaat)?

De moeilijkheden culminerend aan het einde van het boek. Dat Slors niet gedetailleerd aangeeft wat ‘zelf handelen’ inhoudt, omdat het boek anders te lang zou worden (p. 185), kan zo gerechtvaardigd worden, maar dat hierdoor over dit onderwerp, dat in het boek cruciaal is, veel onduidelijkheid blijft bestaan, is onbevredigend. Waar toch geschetst wordt wat dit betekent, ontstaat een cirkelredenering: ‘Als je je “zelf” beschouwt als de verzameling van je karaktertrekken, je zelfgekozen idealen, je projecten en plannen en de waarden die je aanhangt, dan is het onprobleematisch dat je vaak *zelf* handelt, ook als je dat onbewust doet. Zelf handelen is dan niet per se handelen vanuit je bewuste intenties, maar handelen in overeenstemming met je identiteit, je doelen, overtuigingen en waarden.’ (p. 184). In dit geval wordt ‘zelf’ immers bepaald door

---

BOEKBESPREKINGEN

elementen die worden voorafgegaan door 'je', wat in een consistente benadering met het wederkerend voornaamwoord 'jezelf' kan worden geïdentificeerd (en in één geval is zelfs sprake van 'zelfgekozen'), zodat de problematiek duidelijk is (vooral in het geval van 'je identiteit'). Als vervolgens wordt gesteld dat de genen en hersenprocessen deel uitmaken van het zelf (p. 184), wordt de stap naar de conclusie dat een vrije wil bestaat *te* eenvoudig mogelijk gemaakt. Een uitspraak als 'Als het zelf onze identiteit is, gaat het om de "eigenheid" van onze handelingen. Dat is waaraan een handeling moet voldoen om aan de tweede voorwaarde voor vrije wil te voldoen.' (p. 185) is dan ook weinig verhelderend. Het is dus niet aangetoond dat (sommige) handelingen op basis van een vrije wil worden verricht.

Overigens ben ik er niet van overtuigd dat de eerste voorwaarde voor het bestaan van een vrije wil (er moeten minimaal twee opties zijn) niet (mede)bepalend zou zijn (en het compatibilisme – dat stelt dat determinisme verenigbaar is met een vrije wil en zelfs een voorwaarde is voor het bestaan ervan – zou moeten worden aanvaard). Er bestaat inderdaad een belangrijk verschil tussen enerzijds door een overvaller gedwongen te worden om ergens naartoe te rijden en anderzijds door het feit dat het universum gedetermineerd is, 'gedwongen' te worden om te doen wat men wil in de zin dat die laatste 'dwang', in tegenstelling tot de eerste, misschien niet eens opgemerkt wordt (pp. 29, 30), maar het is de vraag of het predicaat 'vrij' hier het meest geschikte is. Aansluitend bij het onderscheid dat elders wordt gemaakt, dat hierboven werd aangehaald, zou het contrast wellicht veeleer in termen van 'zelf handelen' tegenover 'niet zelf handelen' moeten worden verwoord, waarbij de term 'vrij' zou kunnen worden geschrapt. Of een dergelijk onderscheid houdbaar is, is dan nog steeds twijfelachtig, omdat de vraag hoe 'intern' moet worden onderscheiden van 'extern' (en daarmee wat een 'zelf' is) nog steeds beantwoord moet worden, maar zo zou de problematiek in elk geval relatief overzichtelijk worden.

Niettegenstaande deze opmerkingen is Slors erin geslaagd om een zorgvuldig opgebouwd betoog te schrijven, dat gekenmerkt wordt door nuance en een toegankelijke stijl. Hij voorkomt dat lezers die weinig vertrouwd zijn met de onderwerpen de draad kwijtraken door gebruik te maken van een groot aantal voorbeelden uit het dagelijks leven; ook voor degenen die wel in de materie zijn ingewijd zijn deze concrete illustraties een welkome aanvulling. Door de juiste balans te vinden tussen een zuiver academische exercitie en een oppervlakkige analyse maakt hij van het boek een aanrader voor eenieder die zich kritisch wil bezinnen op het eigen handelen, wat dat ook moge betekenen.

Jasper Doomen